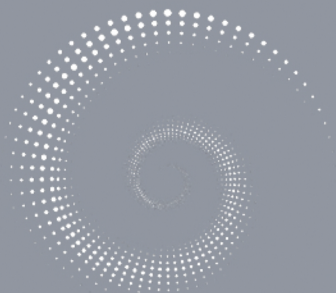

ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Ερμηνεία κατ' άρθρο

Άρθρο 21 παρ. 6

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΤΕΡΓΙΟΥ

Ηλεκτρονική έκδοση

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΣΠ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Γ. ΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Ιανουάριος 2024

ΚΕΝΤΡΟ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

ΕΡΕΥΝΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΣΥΝΤΑΓΜΑ
WATCH.GR

Άρθρο 21 παρ. 6

Το δικαίωμα των ατόμων με αναπηρίες σε ειδική φροντίδα του κράτους

2. Πολύτεκνες οικογένειες, ανάπηροι πολέμου και ειρηνικής περιόδου, θύματα πολέμου, χήρες και ορφανά εκείνων που έπεσαν στον πόλεμο, καθώς και όσοι πάσχουν από ανίατη σωματική ή πνευματική νόσο έχουν δικαίωμα ειδικής φροντίδας από το Κράτος.

6. Τα άτομα με αναπηρίες έχουν δικαίωμα να απολαμβάνουν μέτρων που εξασφαλίζουν την αυτονομία, την επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΤΕΡΓΙΟΥ

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αμίτσης Γ./Κοντιάδης Ξ., *Διερεύνηση και αξιολόγηση των μηχανισμών εισοδηματικής ενίσχυσης των ατόμων με ειδικές ανάγκες*, 2000· Blatman M., *Διεθνείς και εθνικές διαστάσεις της καταπολέμησης των διακρίσεων λόγω αναπηρίας*, ΕΕργΔ 2016· Γαβαλά Ν., *Η προστασία των ατόμων με αναπηρίες από τις διακρίσεις και η ενσωμάτωσή τους στην εργασία και των απασχόληση ως ανθρώπινο δικαίωμα*, ΕΕργΔ 2013· Γούλας Δ., *Οι διακρίσεις σε βάρος εργαζομένων με προβλήματα ψυχικής υγείας*, ΕΕργΔ 2018· Καλαβάνου Α., *Δημόσιες πολιτικές ένταξης στην αγορά εργασίας για άτομα με αναπηρία*, ΔιΔικ 1/2023· Κουλαξίδης Δ., *Τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία στο χώρο εργασίας*, ΔιΔικ 1/2023· Μπαρτζελιώτης Κ., *Η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω αναπηρίας*, ΕΔΚΑ 2010· Πόννη Χ., *Η συνταγματική προστασία των ατόμων με αναπηρία*, ΔιΔικ 1/2022· Ρωξάνα Α., *Πρόσβαση και παραμονή αναπήρων σε θέσεις εργασίας*, ΕΔΚΑ 2011· Η ίδια, *Οι εξελίξεις της νομολογίας των ευρωπαϊκών και των εθνικών διοικητικών δικαστηρίων στο πεδίο της προστασίας των ατόμων με αναπηρία*, ΔιΔικ 1/2022· Στεργίου Α., *Αναπηρία*, 1999· Τραυλός-Τζανετάτος Δ., *Απόλυση εργαζομένου μολυνθέντος από τον ιό του AIDS/HIV, ιδίως κατόπιν απαίτησης του προσωπικού*, ΕΕργΔ 2010.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	2
I. Η ΠΟΛΥΕΣΤΙΑΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ	4
II. Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΠΗΡΙΑΣ	8
III. Η ΘΕΤΙΚΗ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΝΑ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΕΙ ΤΑ ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ ...	13
IV. Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ ΩΣ ΑΝΕΚΤΟΣ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ.....	16

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

- 1 Από τον Καιάδα και τις ευγονικές παρεμβάσεις έως την ισότητα των ευκαιριών και τη συλλογική ευθύνη για ενσωμάτωση, η αναπηρία βρίσκεται στην καρδιά της κάθε κοινωνίας. Η σχέση ανάμεσα στο δίκαιο και την αναπηρία δεν ήταν πάντα αυτονόητη. Η ιστορία μας διδάσκει ότι υπήρξαν κοινωνίες που απέρριπταν την εκ γενετής αναπηρία, γιατί την προσλάμβαναν ως εκδίκηση των θεών. Από το τέλος του προηγούμενου αιώνα, ο ανάπηρος μεταβάλλεται πλέον σε ειδικό υποκείμενο δικαίου, για να φθάσουμε σήμερα σε μια διευρυμένη και με πολλές όψεις προστατευτική νομοθεσία.
- 2 Το μέγεθος του προβλήματος είναι μεγαλύτερο απ' ό,τι υποψιαζόμαστε. Υπερβαίνει το μοιραίο όριο του 10% του πληθυσμού –ποσοστό που επαληθεύεται σε κάθε κοινωνία–, δεδομένου ότι ζούμε πλέον σε μια κοινωνία υψηλής διακινδύνευσης. Όλοι είμαστε εν δυνάμει ανάπηροι. Το διακύβευμα δεν είναι μόνο να προστατεύσουμε τα άτομα με αναπηρίες, αλλά «πώς» θα το επιτύχουμε με έναν τρόπο που σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα. Στις σύγχρονες κοινωνίες, το ζητούμενο είναι πάνω απ' όλα η ένταξη των αναπήρων στην αγορά εργασίας, καθώς και η ενεργός συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας. Οι «αθέατοι» συμπολίτες μας αντιμετωπίζουν ανέκαθεν κοινωνικές

προκαταλήψεις που τους περιθωριοποιούσαν και όρθωναν ανυπέρβλητα εμπόδια στην αποδοχή τους. Γι' αυτό το δίκαιο έχει αναλάβει καταλυτικό ρόλο στην υπέρβασή τους. Η ξεχωριστή κρατική μέριμνα δεν θα μπορούσε παρά να εγγραφεί και στο Σύνταγμα. Το «πώς» μια κοινωνία αντιμετωπίζει την αναπηρία αποτελεί μέγιστο δείγμα του πολιτισμού της.

Το Σύνταγμα σε αρμονία με τη Διεθνή Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία (2007) (κυρωτικός ν. 4074/12) υιοθέτησε τον όρο «άτομα με αναπηρίες» αντί των ΑΜΕΑ. Γενικά, οι διαφορετικές ονοματοδοσίες δεν είναι αθώες, αλλά κατασκευάζουν τρόπους ζωής. Αν ονομάσεις κάτι, ταυτόχρονα το καθιστάς υπαρκτό. Η εκφορά ενός όρου είναι συστατική της πραγματικότητας. Υπάρχουν όροι που εστιάζουν στην αδυναμία: ανάπηροι, μειονεκτούντα άτομα, εμποδιζόμενα άτομα (ονοματοδοσία δικαιούχων στον τομέα σχεδιασμού πόλεων και κτιρίων). Ακόμη, συναντάμε όρους που επικεντρώνονται στο είδος της πάθησης, άρα υποβάλλουν κι αυτοί την ιδέα της αδυναμίας: τυφλοί, παραπληγικοί, πάσχοντες από ανίατες ασθένειες, κωφάλαλοι, κ.ά. Όλες αυτές οι ονοματοδοσίες είναι αγωγοί προκαταλήψεων, γιατί αναπαριστούν τους αναπήρους ως αδύναμα άτομα. Περισσότερο ιδανικοί εμφανίζονται εκείνοι οι όροι που επικεντρώνονται στις ανάγκες που διαφοροποιούν τα άτομα, όπως είναι ο όρος «άτομα με ειδικές ανάγκες». Έτσι, δίνεται έμφαση στις ειδικές ανάγκες των αναπήρων που απαιτούν ειδικά μέτρα. Η εκκίνηση βρίσκεται σε αυτό που ενώνει τους ανθρώπους, δηλαδή στις ανάγκες τους: όλοι έχουν ανάγκες, αλλά ο καθένας διαφορετικές.

Η αναπηρία δεν είναι μια δεδομένη έννοια, αλλά μια έννοια κατασκευασμένη στη βάση ανταγωνισμών, στρατηγικών, αγώνων, κ.λπ. Ο νομικός ορισμός υποκρύπτει μια κοινωνική κατασκευή που αντικατοπτρίζει τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία επεξεργάζεται και αντιμετωπίζει μια πλευρά της ζωής, με αφετηρία αναπαραστάσεις που έχει σχηματίσει γι' αυτή. Μπορεί η αναπηρία να μην είναι παρά μια φυσική ανισότητα που διαφοροποιεί τους ανθρώπους, η διόρθωσή της ωστόσο δεν έχει τίποτα το αντικειμενικό, αφού στηρίζεται στο «πώς» η κοινωνία αντιλαμβάνεται την

3

4

εικόνα της. Εντέλει, η μόνη πραγματική προσέγγιση της έννοιας της αναπηρίας είναι κοινωνικοπολιτική¹.

- 5 Με αφετηρία την εμπειρική παρατήρηση ότι σε κάθε κοινωνία συναντάμε άτομα με ελαττωμένη ικανότητα, λόγω προσβολής του σώματος ή του πνεύματός τους, μπορούμε να πούμε ότι το βλέμμα και η αντίδραση απέναντι σε αυτό το πρόβλημα απηχούν τις αντιλήψεις της κάθε εποχής, καθώς και τις αξίες της κάθε κοινωνίας. Ο ορισμός της αναπηρίας γεννιέται από ένα σύστημα αξιών, για να το αναπαράγει στη συνέχεια. Σήμερα, παραμένει αδιαφιλονίκητο το πέρασμα από την ατομική στη συλλογική ευθύνη. Αφού η κοινωνία κατασκευάζει «κανονικότητες» θα πρέπει να αναλάβει, κατά κύριο λόγο, και την προστασία όλων εκείνων που αποκλείονται λόγω κάποιας παρέκκλισης. Πρόσθετα, η συλλογική ευθύνη επιβάλλεται από το γεγονός ότι η ίδια η κοινωνία γεννά το πρόβλημα της αναπηρίας, θεσμοθετώντας συμπεριφορές με υψηλή επικινδυνότητα νόσησης και ατυχήματος.

I. Η ΠΟΛΥΕΣΤΙΑΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ

- 6 Το άρθρο 21 στις παρ. 2 και 6 Σ. καθιερώνει το δικαίωμα για προστασία των ατόμων με αναπηρία. Η παρ. 2 κάνει λόγο για αναπήρους πολέμου και ειρηνικής περιόδου, καθώς και για πάσχοντες από ανίατη σωματική ή πνευματική ασθένεια, η δε παρ. 6 καθορίζει τον κυρίαρχο προσανατολισμό αντιμετώπισης της αναπηρίας, όπου επικρατούν όροι-κλειδιά, όπως αυτονομία, ένταξη, ισότιμη συμμετοχή. Οι τελευταίοι αντιπροσωπεύουν το λεγόμενο κοινωνικό μοντέλο, μια ενεργητική προσέγγιση του προβλήματος. Η προστασία δεν πρέπει να εξικνεύεται σε παθητικά μέτρα, όπως είναι η χορήγηση μιας σύνταξης ή ενός επιδόματος που καταλήγουν στην απόσυρση και τον αποκλεισμό του αναπήρου από τη ζωή. Βέβαια, το αποζημιωτικό σύστημα –στο πλαίσιο κάλυψης των κινδύνων και αναγκών– έχει τη θέση του, αλλά δεν αρκεί. Θα πρέπει, όπως το επιτάσσει και το Σύνταγμα, να δώσει το προβάδισμα στην ενεργητική αντιμετώπιση της αναπηρίας. Μόνο στις περιπτώσεις που η τελευταία δεν είναι δυνατή, καθίσταται αναγκαία η κρατική στήριξη του εισοδήματος.

¹ Βλ. Α. Στεργίου, *Αναπηρία*, 1999, σελ. 4.

7 Η προστασία των ατόμων με αναπηρία δεν στηρίζεται μόνο στο δικαίωμα του άρθρου 21 παρ. 2 και 6 Σ.² Το προηγούμενο άρθρο θεμελιώνει ένα γενικό δικαίωμα προστασίας που στεγάζει επιμέρους δικαιώματα/εξειδικεύσεις άλλων κοινωνικών δικαιωμάτων. Το δικαίωμα στην εργασία, το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση, το δικαίωμα στην κοινωνική πρόνοια, το δικαίωμα στην υγεία, το δικαίωμα στην παιδεία, το δικαίωμα στην προσβασιμότητα (ελευθερία κυκλοφορίας)³ –ο ν. 4759/2020 επιτάσσει την προσβασιμότητα των ατόμων με αναπηρία τόσο στα νέα όσο και στα υφιστάμενα⁴–, εμπεριέχουν ειδικότερες πλευρές που αφορούν τα άτομα με αναπηρία. Η ειδική μέριμνα συνίσταται στην επίταση και την προσαρμογή της προβλεπόμενης προστασίας στην περίπτωση των αναπήρων. Η κατάσταση της αναπηρίας θα πρέπει να λαμβάνεται κατά την εξειδίκευση της άσκησης όλων των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Η προστασία της επιβάλλει τη λήψη μέτρων στην εργασία, την πρόνοια, την κοινωνική ασφάλιση, τη φορολογία, την προσβασιμότητα, την εκπαίδευση (ν. 3699/2008 «Ειδική αγωγή και εκπαίδευση ατόμων με αναπηρία ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες», μεταγραφές, κ.ά.), την υγεία, κ.ά. Στον θεσμό της κοινωνικής ασφάλισης λαμβάνονται πρόσθετα μέτρα για τους αναπήρους (προσαύξηση λόγω απολύτου αναπηρίας, εξωιδρυματικό επίδομα τετραπληγίας-παραπληγίας) ή εξαιρέσεις από κάποιες περιοριστικές διατάξεις.

8 Με άλλα λόγια, όλα τα μέτρα που λαμβάνονται για τα άτομα με αναπηρία δεν αποτελούν παρά εμβάθυνση των αντίστοιχων κοινωνικών δικαιωμάτων. Η σημασία του 21 παρ. 2 και 6 Σ. είναι αποφασιστική, γιατί διατρέχει οριζόντια όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα. Στην κορυφή της προστασίας βρίσκεται η αρχή του

² Βλ. Χ. Πόνη, *Η συνταγματική προστασία των ατόμων με αναπηρία*, Διδικ 1/2022, σελ. 31.

³ Σύμφωνα με το άρθρο 9 της Διεθνούς Σύμβασης ΗΕ, τα άτομα με αναπηρίες να ζουν ανεξάρτητα και να συμμετέχουν πλήρως σε όλες τις πτυχές της ζωής, τα Συμβαλλόμενα Κράτη λαμβάνουν κατάλληλα μέτρα προκειμένου να διασφαλίζουν στα άτομα με αναπηρίες την πρόσβαση, σε ίση βάση με τους άλλους, στο φυσικό περιβάλλον, τα μέσα μεταφοράς, την πληροφορία και τις επικοινωνίες, συμπεριλαμβανομένων και των τεχνολογιών και συστημάτων πληροφορίας και επικοινωνιών και σε άλλες εγκαταστάσεις και υπηρεσίες που είναι ανοικτές ή παρέχονται στο κοινό, τόσο στις αστικές όσο και στις αγροτικές περιοχές.

⁴ Η κύρωση είναι να κρίνονται αυθαίρετα (άρθρο 26, παρ. 4 ν. 4067/2012).

κοινωνικού κράτους δικαίου, καθώς και η προστασία της αξίας του ανθρώπου, αφού ο τελευταίος εκλαμβάνεται με όλες τις τυχόν ιδιαιτερότητές του. Με τον πιο πρόσφορο τρόπο, η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες προβλέπει στο άρθρο 10 ότι τα άτομα με αναπηρίες πρέπει να απολαμβάνουν σε ίση βάση με τους άλλους το δικαίωμα στη ζωή που είναι εγγενές σε κάθε άνθρωπο.

- 9 Το ανωτέρω ολιστικό πνεύμα διατρέχει και τη νομολογία του ΣτΕ που δέχεται ότι, κατά την έννοια των άρθρων 21 παρ. 2, 3 και 6 του Σ.⁵, οι οποίες αποτελούν *ειδικότερη εκδήλωση της αρχής του κοινωνικού κράτους δικαίου* (άρθρο 25 παρ. 1 Σ.) και αποβλέπουν στην εξυπηρέτηση σκοπού δημοσίου συμφέροντος, δηλαδή στην κοινωνική προστασία των ατόμων με αναπηρία, επιβάλλεται στον κοινό νομοθέτη ευθεία υποχρέωση να λαμβάνει κάθε πρόσφορο μέτρο, ώστε να εξασφαλίζεται η δυνατότητα διεκδίκησης και άσκησης από τα άτομα αυτά των ατομικών, κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων τους, μεταξύ των οποίων είναι η κατοχυρούμενη από το άρθρο 5 παρ. 1 Σ. ελευθερία επιλογής και άσκησης επαγγέλματος, χωρίς, ωστόσο, να καθιερώνεται από τις διατάξεις αυτές, κατ' αρχήν, *ευθεία αξίωση προς θέσπιση συγκεκριμένων μέτρων υπέρ συγκεκριμένων ατόμων ή κατηγοριών πολιτών*.
- 10 Ειδικότερα, με την παρ. 6 του άρθρου 21 Σ., η οποία προστέθηκε με την αναθεώρηση του 2001, ανατέθηκε στον κοινό νομοθέτη η θετική υποχρέωση να λαμβάνει μέτρα που, μεταξύ άλλων, προάγουν την επαγγελματική ένταξη των ατόμων με αναπηρία, *στην οποία περιλαμβάνεται και η κατ' άρθρον 4 παρ. 4 Σ. επί ίσοις όροις πρόσβαση σε δημόσιες θέσεις, λαμβανομένου υπόψη ότι η αναπηρία αποτελεί σοβαρό παράγοντα κοινωνικού αποκλεισμού των ατόμων αυτών που δεν συμβιβάζεται με την αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου*. Η δυνατότητα του Έλληνα νομοθέτη να θεσπίζει ή να διατηρεί τέτοια μέτρα που αποσκοπούν στην αντιστάθμιση της μειονεκτικής θέσης, στην οποία περιέρχονται τα άτομα αυτά λόγω της αναπηρίας τους έχει, εξάλλου, προβλεφθεί με την οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου της 27ης Νοεμβρίου 2000 «για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για

⁵ Βλ. ΣτΕ 2572/2021, σκ. 8.

την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία» (άρθρο 7 παρ. 2) και τον ν. 4443/2016, με τον οποίο ενσωματώθηκε η οδηγία αυτή στην ελληνική έννομη τάξη (άρθρο 7 παρ. 2).

Ιδιαίτερη σχέση διατηρεί το άρθρο 21 παρ. 2 και 6 Σ. με την αρχή της ισότητας. Η αρχή της ισότητας, την οποία καθιερώνει το άρθρο 4 παρ. 1 Σ., αποτελεί συνταγματικό κανόνα που επιβάλλει την ομοιόμορφη μεταχείριση των προσώπων που τελούν υπό τις ίδιες ή παρόμοιες συνθήκες. Η παραβίαση της συνταγματικής αυτής αρχής ελέγχεται από τα δικαστήρια, ώστε να διασφαλίζεται η πραγμάτωση του κράτους δικαίου και η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας καθενός με ίσους όρους. Κατά τον δικαστικό έλεγχο, ο οποίος είναι έλεγχος ορίων και όχι έλεγχος της ορθότητας των νομοθετικών επιλογών, αναγνωρίζεται στον κοινό νομοθέτη ή στην κανονιστικώς δρώσα διοίκηση η ευχέρεια να ρυθμίζουν με ενιαίο ή με διαφορετικό τρόπο τις ποικίλες προσωπικές ή πραγματικές καταστάσεις και σχέσεις, λαμβάνοντας υπόψη τις υφιστάμενες κοινωνικές, οικονομικές, επαγγελματικές ή άλλες συνθήκες, που συνδέονται με κάθε μια από τις καταστάσεις ή σχέσεις αυτές, με βάση γενικά και αντικειμενικά κριτήρια, που βρίσκονται σε συνάφεια προς το αντικείμενο της ρύθμισης. Επομένως, τόσο ο νομοθέτης όσο και η διοίκηση οφείλουν να λάβουν υπόψη τους τη διαφορετικότητα πάνω στην οποία δομούνται διάφορες αξιώσεις.

Το Σύνταγμα, στην περίπτωση των αναπήρων, επιχειρεί όχι μόνο να εγγυηθεί, αλλά και να προωθήσει την αρχή της ίσης μεταχείρισης. Μετά την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001, δικαιολογούνται θετικές δράσεις που έχουν ως σκοπό να υπηρετήσουν την ουσιαστική ισότητα, εναρμονίζοντας έτσι το Σύνταγμα με τις θεμελιώδεις αρχές και τάσεις του κοινοτικού και διεθνούς δικαίου. Κατά το άρθρο 116 παρ. 2, «Το κράτος μεριμνά για την άρση των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη ...». Με γενικό τρόπο, θετική δράση αποτελεί κάθε μέτρο που καταργεί τις ανισότητες στην πράξη. Πρόκειται για μια ουσιαστικοποίηση της αρχής της ισότητας. Οι θετικές δράσεις παραμένουν διακρίσεις που όμως αντισταθμίζουν ή προλαμβάνουν ανισότητες που ενυπάρχουν στην πραγματικότητα. Για να ληφθούν θετικές δράσεις, θα πρέπει να υφίσταται μια αναμφισβήτητη εν τοις πράγμασι

11

12

δυσμενής μεταχείριση σε βάρος των ατόμων με αναπηρία. Κατόπιν, θα πρέπει τα μέτρα τα οποία λαμβάνονται για την αποκατάσταση της πραγματικής ισότητας, να είναι ειδικά και να είναι σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας, να είναι δηλαδή αναγκαία και κατάλληλα για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού.

- 13 Η αξίωση λήψης ειδικών μέτρων μπορεί να στρέφεται και κατά τρίτων (εργοδοτών, άρθρο 25 παρ. 1 Σ.), με τη μορφή μιας υποχρέωσης εύλογων προσαρμογών (reasonable accommodation)⁶, αρκεί να μην συνεπάγονται ένα δυσανάλογο κόστος για τον εργοδότη. Η παράλειψη λήψης εύλογων προσαρμογών εξομοιώνεται ρητώς με διακριτική μεταχείριση (άρθρο 2 Διεθνούς Σύμβασης ΗΕ)⁷.
- 14 Η έννοια των εύλογων προσαρμογών ερμηνεύεται ευρέως και περιλαμβάνει κάθε μέτρο που επιτρέπει την άρση των εμποδίων συμμετοχής στην επαγγελματική, οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική ζωή. Στην απόφαση ΣτΕ 1024/2021 έγινε δεκτό ότι «το ειδικό κοινωνικό και συμμετοχικό δικαίωμα για τα άτομα με αναπηρίες» του άρθρου 21 παρ. 6 Σ. επιτρέπει τη χρήση διορθωτικών ακουστικών βοηθημάτων σε επαγγελματία οπλίτη (ακύρωση μη μονιμοποίησης λόγω βαρνηκότητας).

II. Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΠΗΡΙΑΣ

- 15 Ο ορισμός της αναπηρίας αποτελεί τον κεντρικό άξονα της νομοθετικής δόμησης της όλης προστασίας της. Το Σύνταγμα δεν εμπεριέχει κάποιο σχετικό ορισμό. Εμπεριέχει ωστόσο έναν σαφή στόχο που υπαγορεύει την ένταξη και τη συμμετοχή των ατόμων με αναπηρίες στην κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ζωή της χώρας. Ο στόχος αυτός είναι που προσδιορίζει το περιεχόμενο της αναπηρίας. Ο ορισμός εκκινεί από ένα πρόβλημα υγείας, αλλά εστιάζει στις κοινωνικές συνέπειες της αναπηρίας.
- 16 Η διάταξη του άρθρου 21 παρ. 6 Σ. –προστέθηκε με την αναθεώρηση του 2001 κ.ά. αποτελεί μια μείζονα αλλαγή στον ελληνικό συνταγματισμό. Ωστόσο, ο Έλληνας νομοθέτης δεν άντλησε μέχρι σήμερα όλη τη δυναμική της διάταξης αυτής. Το

⁶ Βλ. Δ. Γούλα, *Οι διακρίσεις σε βάρος εργαζομένων με προβλήματα ψυχικής υγείας*, ΕΕργΔ 2018, σελ. 513 επ.

⁷ Η μη λήψη ειδικών μέτρων συνιστά απαγορευμένη έμμεση διάκριση, ΣτΕ 3729/11.

Σύνταγμα με το αναθεωρημένο άρθρο 21 παρ. 6 εγκατέλειψε την ιατρική θεώρηση της αναπηρίας και υιοθέτησε το κοινωνικό μοντέλο⁸ που επικεντρώνεται στην αυτονομία, την επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή των αναπήρων στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας. Ενστερνιζόμενο τη λογική της ίσης απόλαυσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το Σύνταγμα μετατοπίστηκε από τα παθητικά-επιδοματικά μέτρα στην προσπάθεια άρσης των φραγμών που «*παρεμποδίζουν την πλήρη και αποτελεσματική συμμετοχή των ατόμων με αναπηρίες στην κοινωνία, σε ίση βάση με τους άλλους*» (άρθρο 1 Διεθνούς Σύμβασης ΟΗΕ για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες, κυρωτικός ν. 4074/12)⁹.

Η συνταγματική διάταξη βρίσκεται σε αρμονία με το άρθρο 1 της Διεθνούς Σύμβασης ΗΕ: *«Τα άτομα με αναπηρίες περιλαμβάνουν εκείνα που έχουν μακροχρόνια σωματικά, ψυχικά, διανοητικά ή αισθητήρια εμπόδια, που, σε αλληλεπίδραση με διάφορα εμπόδια, μπορούν να παρεμποδίσουν την πλήρη αποτελεσματική συμμετοχή τους στην κοινωνία, σε ίση βάση με τους άλλους»*. Με πανομοιότυπο τρόπο, το άρθρο 1 της Σύμβασης εξειδικεύτηκε από το άρθρο 60 ν. 4488/17: 1. Ως «Άτομα με Αναπηρίες (ΑμεΑ)» νοούνται τα άτομα με μακροχρόνιες σωματικές, ψυχικές, διανοητικές ή αισθητηριακές δυσχέρειες, οι οποίες σε αλληλεπίδραση με διάφορα εμπόδια, ιδίως θεσμικά, περιβαλλοντικά ή εμπόδια κοινωνικής συμπεριφοράς, δύναται να παρεμποδίσουν την πλήρη και αποτελεσματική συμμετοχή των ατόμων αυτών στην κοινωνία σε ίση βάση με τους άλλους. Να σημειώσουμε ότι το 2010 η ΕΕ κύρωσε τη Διεθνή Σύμβαση του ΟΗΕ (άρθρο 216 ΣΛΕΕ). Το κοινωνικό μοντέλο έχει γίνει αποδεκτό και από το ΔΕΕ (*HK Danmark, acting on behalf of Jette Ring Joined Cases C-335/11 and C-337/11*) –“... *may hinder the full and effective participation ...*”.

Η αποκλειστική ιατρική θεώρηση της αναπηρίας (medical model) έχει εγκαταλειφθεί. Σύμφωνα με το ιατρικό μοντέλο που εστιάζει στο άτομο, η αναπηρία

⁸ Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, η αναπηρία ανάγεται σε μειονεξία, λόγω αλληλεπίδρασης ανάμεσα στη σωματική ή πνευματική βλάβη και το εκάστοτε κοινωνικό περιβάλλον, καθώς και τις προκαταλήψεις.

⁹ Πρβλ. και The Americas with Disabilities Act 1990.

αποτελεί παθολογική κατάσταση που επιδέχεται ιατρικών φροντίδων. Η υπέρβαση του προβλήματος επιχειρείται κυρίως σε ατομικό επίπεδο. Έτσι, το ιατρικό μοντέλο περιορίζεται σε ένα παθητικό σύστημα αντιμετώπισης της αναπηρίας: συντάξεις αναπηρίας, προνοιακά επιδόματα.

- 19 Η κοινωνική ασφάλιση δεν είναι φιλική στην απασχόληση των αναπήρων. Η απασχόληση των συνταξιούχων λόγω αναπηρίας (χωρίς διακοπή της σύνταξης) επιβάλλεται από το ίδιο το κοινωνικό μοντέλο. Εδώ, δεν ισχύει το αντεπιχείρημα της καταπολέμησης της ανεργίας. Ο επαναπροσανατολισμός της ζωής του αναπήρου προς μια ενεργητική κατεύθυνση είναι ζωτικής σημασίας και θα πρέπει να ενθαρρύνεται από την έννομη τάξη. Ειδική μέριμνα για τους συνταξιούχους λόγω αναπηρίας έλαβε ο νομοθέτης με το άρθρο 114 ν. 5078/ 2023.
- 20 Ενόψει του άρθρου 21 παρ. 6 Σ., ο νομοθέτης πρέπει να εναρμονίσει την επαγγελματική επανένταξη με την καταβολή επιδομάτων. Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο 13 ν. 4331/15, *«Τα Άτομα με Αναπηρία (ΑμεΑ) τα οποία συμμετέχουν σε προγράμματα κατάρτισης, ενίσχυσης της απασχόλησης συμπεριλαμβανομένης της αυτοαπασχόλησης ή/και εργάζονται σε Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις του ν. 4019/2011 (Κοιν.Σ.Επ.) και λαμβάνουν επίδομα πρόνοιας ή επιδόματα επανένταξης ή οποιασδήποτε μορφής νοσήλιο ή παροχή, δεν χάνουν αυτές τις παροχές αλλά συνεχίζουν να τις εισπράττουν ταυτόχρονα και αθροιστικά με την αποζημίωση από τη συμμετοχή τους στα προγράμματα αυτά ή/και την αμοιβή τους από την απασχόληση στην Κοιν.Σ.Επ.»*¹⁰. Η στήριξη του εισοδήματος δεν εμποδίζει την επαγγελματική ένταξη και αντίστροφα.
- 21 Σύμφωνα με το κοινωνικό μοντέλο, η αναπηρία δεν είναι συνέπεια της ιατρικής κατάστασης, αλλά αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης του ατόμου που βρίσκεται σε μια κατάσταση μειονεξίας με το κοινωνικό, οικονομικό, πολιτιστικό και οικιστικό περιβάλλον. Η αναπηρία προκύπτει από την αποτυχία του κοινωνικού περιβάλλοντος να προσαρμοστεί στις ανάγκες των ατόμων με αναπηρία. Σύμφωνα με το κοινωνικό μοντέλο, η αναπηρία είναι ένα κοινωνικός παράγοντας που

¹⁰ Βλ. και Γνμδ ΝΣΚ 88/2018.

επιβάλλει περιορισμούς στα ανάπηρα άτομα. Η συμμετοχή μεθοδεύεται μέσω καταπολέμησης των διακρίσεων.

Η αναπηρία είναι έννοια σχετική που μπορεί να διορθωθεί ή να μειωθεί, ακόμη κι όταν η βλάβη υγείας επιμένει (P. Wood). Θα λέγαμε ότι η αναπηρία περιγράφεται ως απώλεια της ικανότητας εκπλήρωσης των κοινωνικά αποδεκτών ρόλων, η οποία οφείλεται σε μια ιατρικώς διαγνωσθείσα βλάβη. Στο πλαίσιο των αντιλήψεων αυτών, το σώμα δεν αντιμετωπίζεται ως αυτόδηλη αξία που κείται εκτός κοινωνίας, αλλά ως μια λειτουργικότητα. 22

Η αναγνώριση του κοινωνικού μοντέλου ανευρίσκεται σε όλα τα σύγχρονα διεθνή κείμενα. Το άρθρο 26 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. προβλέπει το δικαίωμα ένταξης των αναπήρων. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, η Ένωση αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα των ατόμων με αναπηρίες να επωφελούνται μέτρων που θα τους εξασφαλίζουν την αυτονομία, την κοινωνική και επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή στον κοινοτικό βίο. 23

Ομοίως, το άρθρο 15 Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη υπαγορεύει στα Συμβαλλόμενα Μέρη την εγγύηση του δικαιώματος των προσώπων που μειονεκτούν σωματικά ή διανοητικά για επαγγελματική εκπαίδευση και επαγγελματική και κοινωνική αναπροσαρμογή (άρθρο 62 Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κώδικα Κοινωνικής Ασφάλειας). Η αναπροσαρμογή είχε ευρεία απήχηση και στη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας. Σχετική αναφορά γίνεται στο άρθρο 13 παρ. 1 ΔΣΕ Νο 128 σχετικά με τον κίνδυνο της αναπηρίας, ενώ σε αυτή αφιερώνεται η ΔΣΕ Νο 159 του 1983 (κυρωτικός ν. 1556/85), καθώς και στις Συστάσεις Νο 99 του 1955 και Νο 168 του 1983. 24

Η αρχή 17 Ευρωπαϊκού Πυλώνα Κοινωνικών Δικαιωμάτων προβλέπει ότι «*Τα άτομα με αναπηρία έχουν δικαίωμα σε εισοδηματική στήριξη που διασφαλίζει αξιοπρεπή διαβίωση, υπηρεσίες που τους επιτρέπουν να συμμετέχουν στην αγορά εργασίας και στην κοινωνία, και εργασιακό περιβάλλον προσαρμοσμένο στις ανάγκες τους*». 25

Στο πλαίσιο των νέων αυτών προσανατολισμών, ιδιαίτερη σημασία αποκτούν οι παροχές αναπροσαρμογής που χορηγούνται και από τους ασφαλιστικούς φορείς. Ως 26

αναπροσαρμογή/αποκατάσταση αναπήρων (réadaptation, réhabilitation) ορίζεται η διαδικασία που βοηθά κάθε άτομο με αναπηρία να φθάσει, από φυσική, ψυχική και κοινωνική άποψη, στο καλύτερο δυνατό επίπεδο. Για τον σκοπό αυτό, η αποκατάσταση περιλαμβάνει μέτρα που στοχεύουν στην αντιστάθμιση της λειτουργικής ανεπάρκειας ή της απώλειας μιας λειτουργίας των αναπήρων (λ.χ. με τη χορήγηση διαφόρων προθέσεων), καθώς και μέτρα που διευκολύνουν την επαγγελματική και κοινωνική τους αναπροσαρμογή¹¹. Εν ολίγοις, με τον όρο της αναπροσαρμογής υπονοούνται όλα τα μέτρα που προετοιμάζουν φυσικά, ψυχικά και κοινωνικά έναν ανάπηρο να επανακτήσει, στο μέτρο των δυνατοτήτων του, μια κανονική θέση στην κοινωνία, να επιτύχει και να διατηρήσει τη μέγιστη ανεξαρτησία, πλήρη σωματική, πνευματική, κοινωνική και επαγγελματική ικανότητα και πλήρη ένταξη και συμμετοχή σε όλες τις πτυχές της ζωής (άρθρο 26 ν. 4074/12).

- 27 Η αποκατάσταση αποτελεί μια «παροχή-στόχο», γιατί το περιεχόμενό της καθορίζεται από έναν συγκεκριμένο σκοπό, την ενσωμάτωση του αναπήρου στη ζωή, την εργασία, το σχολείο, την κατοικία, την κοινότητα. Ένα μέτρο ανήκει στην αποκατάσταση αν διευκολύνει την αυτονόμηση των αναπήρων. Το καθήκον της αποκατάστασης δεν συνδέεται αποκλειστικά με την κοινωνική ασφάλιση, αλλά ανάγεται σε περισσότερες περιοχές της κοινωνικής προστασίας, όπως στο σύστημα υγείας, στην κοινωνική πρόνοια, καθώς και στις πολιτικές απασχόλησης. Όταν εμπλέκονται περισσότεροι φορείς, εμφανίζεται ως αδήριτη ανάγκη ο συντονισμός της δράσης τους, ο οποίος επιτυγχάνεται συνήθως με τη θέσπιση ενός κεντρικού συντονιστικού οργάνου/φορέα.

¹¹ Η αναπροσαρμογή δεν εμφανίζεται μόνο ως δικαίωμα, αλλά και ως υποχρέωση. Ο ασφαλισμένος έχει υποχρέωση αποδοχής των μέτρων αναπροσαρμογής. Βλ. Κ. Κρεμαλή, *Η κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων*, 1982, σελ. 222. Πρβλ. και άρθρο 69 ζ) ΔΣΕ Νο 102.

III. Η ΘΕΤΙΚΗ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΝΑ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΕΙ ΤΑ ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ

Κατά την κρατούσα στη νομολογία άποψη, κατ' αρχήν, το άρθρο 21 παρ. 2 και 6 Σ. 28
δεν καθιερώνει *ευθεία αξίωση προς θέσπιση συγκεκριμένων μέτρων υπέρ
συγκεκριμένων ατόμων ή κατηγοριών πολιτών*¹². Οι οικείες διατάξεις καθιερώνουν
ειδική θετική υποχρέωση του κράτους να μεριμνά με τη θέσπιση ειδικών
νομοθετικών ρυθμίσεων, έτσι ώστε οι ανάπηροι να αντιμετωπίσουν αφενός τις
ανάγκες που απορρέουν από τη μειονεξία, αφετέρου να μπορέσουν να την
υπερβούν με την έννοια της επανένταξης σε όλες τις πτυχές μιας κανονικής ζωής.
Στην ανωτέρω ερμηνευτική ευθεία, έχει κριθεί ότι οι διατάξεις του άρθρου 21 Σ., οι 29
οποίες έχουν *κατευθυντήριο χαρακτήρα*¹³, αφήνουν στον νομοθέτη την ευχέρεια να
προσδιορίσει, κατά την εκτίμησή του, το είδος και την έκταση της ειδικής αυτής
φροντίδας. Η σχετική εκτίμηση του νομοθέτη υπόκειται σε έλεγχο ορίων από τα
δικαστήρια, οι δε εκάστοτε νομοθετικές ρυθμίσεις περί κοινωνικής προστασίας
ελέγχονται ως προς την τήρηση των συνταγματικών αρχών της ισότητας και της
αναλογικότητας (άρθρα 4 παρ. 1 και 25 παρ. 1 εδ. δ'), σε συνδυασμό με την
προστασία της οικονομικής ελευθερίας που κατοχυρώνεται στο άρθρο 5 παρ. 1 Σ.
Στον νομοθέτη καταλείπεται η ευχέρεια να σταθμίζει τις εκάστοτε κοινωνικές 30
συνθήκες και με βάση αυτές να θεσπίζει, να επεκτείνει ή να περιορίζει τα μέτρα
ειδικής φροντίδας υπέρ των ατόμων με αναπηρία, *διαθέτοντας ευρύ περιθώριο
εκτίμησης ως προς τη μορφή και την έκταση της προστασίας*¹⁴. Ο δικαστικός έλεγχος
των μέτρων που θεσπίζονται κατ' ενάσκηση της πιο πάνω ευχέρειας του νομοθέτη
είναι έλεγχος ορίων¹⁵.

¹² Βλ. ΣτΕ 2572/2021.

¹³ Βλ. ΣτΕ 986/2014 Ολομ, 2738/2010, 1141/1999 7μ, 2100/1998.

¹⁴ Βλ. ΣτΕ 3729/2011.

¹⁵ Τέλος, η αξία της συνταγματικής διάταξης έχει κι άλλες ωφέλιμες επιπτώσεις, όπως έναν σταθεροποιητικό ρόλο στην ήδη υπάρχουσα αναπηρία, μια ερμηνευτική λειτουργία. Βλ. Γ. Αμίτσι/Ξ. Κοντιάδη, *Διερεύνηση και αξιολόγηση των μηχανισμών εισοδηματικής ενίσχυσης των ατόμων με ειδικές ανάγκες*, 2000, σελ. 41.

Σύμφωνα με την ανωτέρω κρατούσα άποψη, σε περίπτωση αδράνειας του νομοθέτη, ο ανάπηρος δεν εφοδιάζεται με κάποιο μέσο άμυνας, έτσι ώστε να μπορέσει να διεκδικήσει την προστασία του. Η άποψη αυτή, κατά την άποψη μας, δεν είναι συμβατή με την προέχουσα θέση της αναπηρίας στο Σύνταγμά μας, όπως καταδείξαμε με την αναφορά σε μια πληθώρα διατάξεων. Άλλωστε, το άρθρο 21 παρ. 2 και 6 Σ. πρέπει να ερμηνευθεί σύμφωνα με τις Διεθνείς Συμβάσεις και ειδικότερα με τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες και το Προαιρετικό Πρωτόκολλο (ν. 4074/2012).

- 31 Έτσι, σε περίπτωση αβελτηρίας του νομοθέτη, το βάρος για τον σεβασμό και την εξειδίκευση των συνταγματικών επιταγών μεταφέρεται στην ίδια τη διοίκηση που υποχρεούται να διασφαλίζει το άρθρο 21 παρ. 2 και 6 Σ. Ειδικότερα, εφόσον δεν έχουν θεσπισθεί τέτοιες διατάξεις και δεν υπάρχουν άλλες διατάξεις οι οποίες να είναι δυνατόν να εφαρμοσθούν αναλόγως και δεδομένου ότι, κατά το άρθρο 25 παρ. 1 εδ. β' Σ., *όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιση και αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου από τα άτομα με αναπηρία*. Πρόκειται για μια γενικότερη υποχρέωση της διοίκησης για διευκόλυνση των αναπήρων και αντιστάθμιση της μειονεξίας τους¹⁶ που μπορεί να εκφραστεί και μέσω της αρχής της χρηστής διοίκησης¹⁷. Άλλοι συγγραφείς προτείνουν μέτρα, όπως η θεμελίωση ευθύνης για αποζημίωση κατά τους όρους του άρθρο 105 ΕισΝΑΚ (επί μακρόχρονης και δημοσιονομικά αδικαιολόγητης παράλειψης του κράτους να λάβει μέτρα εξασφάλισης της αυτονομίας των αναπήρων)¹⁸.

¹⁶ Η διοίκηση, δηλαδή τα όργανα διεξαγωγής του οικείου κάθε φορά διαγωνισμού και κάθε άλλη αρμόδια αρχή, οφείλουν να λαμβάνουν κάθε αναγκαίο μέτρο, απευθύνοντας ενδεχομένως ειδικά ερωτήματα στις αρμόδιες υγειονομικές επιτροπές και άλλα διοικητικά όργανα, προκειμένου να διασφαλισθούν οι κατάλληλες συνθήκες, ούτως ώστε οι υποψήφιοι με αναπηρία να διαγωνίζονται με ίσους όρους με τους λοιπούς υποψηφίους. Βλ. ΣτΕ 3729/2011.

¹⁷ Βλ. ΣτΕ 174/2021.

¹⁸ Βλ. Α. Ρωξάνα, *Πρόσβαση και παραμονή αναπήρων σε θέσεις εργασίας*, ΕΔΚΑ 2011, σελ. 18· *Idem*, *Οι εξελίξεις της νομολογίας των ευρωπαϊκών και των εθνικών διοικητικών δικαστηρίων στο πεδίο της προστασίας των ατόμων με αναπηρία*, ΔιΔικ 1/2022.

Η προστασία του άρθρου 21 παρ. 2 και 6 Σ. αφορά και τους συμπαραστάτες/φροντιστές ατόμων με αναπηρίες¹⁹. Ειδικότερα, στα μέτρα ειδικής φροντίδας υπέρ των αναπήρων περιλαμβάνονται και τα πρόσωπα που τυγχάνουν δικαστικοί συμπαραστάτες, φροντιστές (αδελφοί των ατόμων με αναπηρία). Ένα τέτοιο μέτρο συμβάλλει στην αποϊδρυματοποίηση των αναπήρων. Σε εκτέλεση των παραπάνω συνταγματικών διατάξεων και στο πλαίσιο της ευρείας διακριτικής ευχέρειας που διαθέτει ο νομοθέτης κατά τη θέσπιση των κριτηρίων πρόσληψης του εκπαιδευτικού προσωπικού, εισήχθη με τις προεκτεθείσες διατάξεις του ν. 4589/2019 ως κοινωνικό κριτήριο βαθμολόγησης των υποψηφίων η αναπηρία με ποσοστό πενήντα τοις εκατό και άνω, βαθμολογούμενη βάσει του γινομένου που προκύπτει από τον πολλαπλασιασμό του ποσοστού αναπηρίας με συντελεστή 0,4²⁰. Στα πρόσωπα που, κατά την ως άνω εκτίμηση του νομοθέτη, δικαιούνται να λάβουν την μοριοδότηση αυτή εκτός του ιδίου του υποψηφίου με αναπηρία, περιελήφθησαν και οι υποψήφιοι με σύζυγο ή τέκνο με αναπηρία, δηλαδή πρόσωπα που αφενός ανήκουν στο στενότερο οικογενειακό κύκλο του αναπήρου και συνδέονται μαζί του είτε με γάμο (ΑΚ 1386 επ.) είτε με συγγενικό δεσμό πρώτου βαθμού (ΑΚ 1461) και αφετέρου, λόγω του δεσμού αυτού, υπέχουν, ευθέως εκ του νόμου (ΑΚ 1389, 1390, 1486, 1489), υποχρέωση συνεισφοράς και διατροφής έναντι του ατόμου με αναπηρία στα πλαίσια των οικογενειακών αναγκών, οι οποίες είναι, κατά τεκμήριο, αυξημένες ένεκα της αναπηρίας αυτής.

Η ανωτέρω ρύθμιση, υπαγορευόμενη και από την αρχή της αξιοκρατίας, σύμφωνα με την οποία στα κοινωνικά κριτήρια πρέπει να προσδίδεται κατ' αρχήν επικουρικός χαρακτήρας σε σχέση με τα κριτήρια που συνάπτονται με την προσωπική αξία και ικανότητα των υποψηφίων, δεν συνιστά διακριτική μεταχείριση σε βάρος των αδελφών ατόμων με αναπηρία. Οι τελευταίοι συνδέονται μεταξύ τους με πιο

¹⁹ Από το ΔΕΕ έγινε δεκτό ότι η Οδηγία απαγορεύει τη διάκριση λόγω αναπηρίας όχι μόνο όταν γίνεται σε βάρος των ίδιων ατόμων με αναπηρία αλλά και όταν γίνεται σε βάρος ατόμων που φροντίζουν άτομα με αναπηρία (Υπόθεση C-303/08 *Coleman*).

²⁰ Βλ. Α. Καλαβάνου, *Δημόσιες πολιτικές ένταξης στην αγορά εργασίας για άτομα με αναπηρία*, ΔιΔικ 1/2023, σελ. 49.

απομακρυσμένο δεσμό σε σχέση με τους συζύγους ή τους γονείς ατόμων με αναπηρία, καθώς έχουν εκ πλαγίου συγγένεια δευτέρου βαθμού (ΑΚ 1461), στο πλαίσιο της οποίας δύνανται να υποχρεωθούν σε περιορισμένης έκτασης διατροφή του αδελφού τους (ΑΚ 1504), η υποχρέωσή τους όμως αυτή είναι επικουρική, υπό την έννοια ότι δεν υφίσταται αν υπάρχουν άλλοι υπόχρεοι προς διατροφή, σύζυγος, κατιόντες, ανιόντες. Συνεπώς²¹, η παραπάνω διάταξη του άρθρου 57 του ν. 4589/2019 κείται εντός του περιθωρίου εκτίμησης που διαθέτει ο νομοθέτης κατά τη θέσπιση μέτρων ειδικής φροντίδας υπέρ των αναπήρων σύμφωνα με το άρθρο 21 παρ. 2, 3 και 6 Σ., και δεν αντίκειται προς την αρχή της ισότητας που κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 παρ. 1 Σ. κατά το μέρος που δεν περιλαμβάνει στα πρόσωπα που δικαιούνται την σχετική μοριοδότηση τους αδελφούς ατόμων με αναπηρία, οι οποίοι, όπως προεκτέθηκε, δεν τελούν υπό προδήλως όμοιες συνθήκες, στα πλαίσια της ως άνω ρύθμισης, με τους συζύγους ή τους γονείς ατόμων με αναπηρία.

- 34 Το άρθρο 72 ν. 4488/2017 ορίζει, για την προώθηση της εφαρμογής της Διεθνούς Σύμβασης του ΟΗΕ για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία, κατά τα διαλαμβανόμενα στην παρ. 2 του άρθρου 33 αυτής, τον Συνήγορο του Πολίτη ως η συνταγματικά κατοχυρωμένη ανεξάρτητη αρχή που αποτελεί το Πλαίσιο για την Προαγωγή της εφαρμογής της Σύμβασης (εφεξής Πλαίσιο Προαγωγής). Για την εκπλήρωση της αποστολής του το Πλαίσιο Προαγωγής τελεί σε συνεργασία με την Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία (Ε.Σ.ΑμεΑ.), η οποία αποτελεί τριτοβάθμια οργάνωση των Ατόμων με Αναπηρίες και ανεξάρτητο μηχανισμό της κοινωνίας των πολιτών.

IV. Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ ΩΣ ΑΝΕΚΤΟΣ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

- 35 Η αξία της διάταξης του άρθρου 21 παρ. 2 και 6 Σ. έγκειται όχι μόνο στη θεμελίωση δικαιωμάτων σε κρατικές υπηρεσίες και επιδόματα, αλλά και στη νομιμοποίηση περιορισμών των δικαιωμάτων τρίτων, κυρίως της οικονομικής ελευθερίας.

²¹ Βλ. ΣτΕ 2572/2021.

Γενικά, η κάμψη της συμβατικής ελευθερίας ή του ανταγωνισμού επιτρέπει την ενίσχυση των αναπήρων μέσω της επαγγελματικής τους επανένταξης. Συχνά, τα μέτρα προστασίας των αναπήρων σημαίνουν τον περιορισμό των δικαιωμάτων τρίτων. Έτσι, αν άφηνε ο νομοθέτης την πρόσληψη των ατόμων αυτών στην ελευθερία σύναψης των συμβάσεων εργασίας, τότε πολύ πιθανόν η ένταξή τους να ήταν πολύ δύσκολη έως αδύνατη. Γι' αυτό άλλωστε ο ν. 2643/98 που τροποποίησε τον ν. 1648/98 πρόβλεψε μια υποχρέωση πρόσληψης. Η κρατική μέριμνα έλαβε μορφή αναγκαστικών τοποθετήσεων.

Κατά την απόφαση 8/2019 απόφαση του ΑΕΔ κρίθηκε κατ' αρχήν ότι οι ρυθμίσεις του ν. 2643/1998, οι οποίες αποσκοπούν στη διευκόλυνση της επαγγελματικής αποκατάστασης των προσώπων που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής τους, συνιστούν περιορισμό της συνταγματικώς κατοχυρωμένης οικονομικής ελευθερίας (ανάμεσά τους και οι ανάπηροι), και συγκεκριμένα της ελευθερίας του επιχειρηματία να προσλαμβάνει και να απολύει προσωπικό κατ' εκτίμηση των αναγκών της επιχείρησής του και να επιλέγει τα πρόσωπα που επιθυμεί να προσλάβει. *Ο περιορισμός, όμως, αυτός είναι κατ' αρχήν ανεκτός ενόψει των διατάξεων της παρ. 2 του άρθρου 21 του Σ., εφόσον δεν υπερβαίνει τα όρια που τίθενται από την αρχή της αναλογικότητας.* Υπέρβαση δε συντρέχει όταν ο περιορισμός υπερακοντίζει τον σκοπό του συντακτικού νομοθέτη ή εισάγει προνόμια που δεν δικαιολογούνται για την εξυπηρέτηση του εν λόγω σκοπού ή παραβιάζει την αναγκαία ισορροπία μεταξύ των σκοπών της αρχής της ισότητας και της ελευθερίας της επιχειρηματικής δραστηριότητας αφενός και της ανάγκης προστασίας των προστατευόμενων προσώπων αφετέρου.

Σύμφωνα με την απόφαση ΣτΕ 1230/2012, το δικαίωμα εκμεταλλεύσεως κυλικείων κ.λπ. ευρισκομένων μέσα σε κτίρια στα οποία στεγάζονται δημόσιες υπηρεσίες γενικά, υπηρεσίες νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου κ.λπ. ανήκει στους αναπήρους και θύματα πολέμου. Από τις σχετικές διατάξεις συνάγεται ότι ο νομοθέτης επεφύλαξε την εκμετάλλευση των εν λόγω κυλικείων κ.λπ. αποκλειστικά σε αυτούς, το δικαίωμά τους δε αυτό *κατισχύει οιοσδήποτε άλλου δικαιώματος μη αναπήρου ή θύματος πολέμου που στηρίζεται σε οποιαδήποτε*

36

37

σύμβαση ή άλλη σχέση. Επομένως, η διοίκηση μπορεί να εκδίδει τη σχετική άδεια με την οποία παραχωρείται στους αναπήρους και θύματα πολέμου το ως άνω δικαίωμα χωρίς να δεσμεύεται από την τυχόν ύπαρξη συμβάσεως μισθώσεως του κυλικείου κ.λπ. σε ιδιώτες μη αναπήρους ή θύματα πολέμου.

- 38 *Πρόσφατα, το ΣτΕ (882/2023) επιχείρησε να εναρμονίσει το άρθρο 21 παρ. 2 και 6 Σ. με το δικαίωμα στην υγεία (άρθρο 21 παρ. 3) με μια αμφίπλευρη ικανοποίηση και των δύο δικαιωμάτων. Από τις διατάξεις των άρθρων 5 παρ. 5 και 21 παρ. 3 του Συντάγματος προκύπτει ότι το δικαίωμα στην υγεία αναγνωρίζεται τόσο ως ατομικό όσο και ως κοινωνικό. Ως κοινωνικό, το δικαίωμα στην υγεία συνίσταται στην υποχρέωση του κράτους να παρέχει στους πολίτες υπηρεσίες υγείας υψηλού επιπέδου και, γενικώς, στην υποχρέωσή του να λαμβάνει τα αναγκαία εκάστοτε θετικά μέτρα που αποβλέπουν στην προστασία της υγείας, έτσι ώστε να διασφαλίζεται η δημόσια υγεία, υπό την έννοια της πρόληψης των νοσημάτων και της προαγωγής της υγείας των πολιτών, στους οποίους εξάλλου παρέχεται δικαίωμα να απαιτήσουν από το κράτος την πραγμάτωση της αντίστοιχης υποχρέωσής του.*
- 39 *Με τη διάταξη της περίπτωσης (ι) του άρθρου 28 του ν. 2519/1997 επιτρέπεται στα δημόσια νοσοκομεία να εκμεταλλεύονται τους χώρους και τις εγκαταστάσεις τους προκειμένου να παρέχουν μη ιατρικές υπηρεσίες στους νοσηλευόμενους, στους επισκέπτες και στο προσωπικό τους και ορίζεται ότι η εκμετάλλευση αυτή θα γίνεται μέσω της λειτουργίας επιχειρήσεων ή της εκμίσθωσης των χώρων και των εγκαταστάσεών τους για τη λειτουργία επιχειρήσεων, οι οποίες απαριθμούνται ενδεικτικώς (όπως κυλικεία, ανθοπωλεία κ.ά.). Η θέσπιση της διάταξης αυτής αποβλέπει προφανώς στη θεραπεία σκοπού επιτακτικού δημοσίου συμφέροντος, ο οποίος συνίσταται στην πραγματοποίηση εσόδων για την κάλυψη των άμεσων αναγκών των ως άνω δημόσιων φορέων υγείας (νοσοκομείων) και τη διαρκή βελτίωση των παρεχόμενων από αυτά υπηρεσιών υγείας, ώστε να εξασφαλίζεται στον μέγιστο δυνατό βαθμό ότι θα παρέχουν στους πολίτες υπηρεσίες υγείας υψηλού επιπέδου, όπως επιτάσσουν τα άρθρα 5 παρ. 5 και 21 παρ. 3 Σ., με τα οποία*

κατοχυρώνονται αντιστοίχως το ατομικό δικαίωμα και το κοινωνικό δικαίωμα στην υγεία.

Ακόμη, η προστασία της αναπηρίας μπορεί να κάμψει και την αρχή της αξιοκρατίας. Σε εκτέλεση των παραπάνω συνταγματικών διατάξεων και στο πλαίσιο της ευρείας διακριτικής ευχέρειας που διαθέτει ο νομοθέτης κατά τη θέσπιση των κριτηρίων πρόσληψης του εκπαιδευτικού προσωπικού, εισήχθη με τις διατάξεις του ν. 4589/2019 ως κοινωνικό κριτήριο βαθμολόγησης των υποψηφίων η αναπηρία με ποσοστό πενήντα τοις εκατό και άνω, βαθμολογούμενη βάσει του γινομένου που προκύπτει από τον πολλαπλασιασμό του ποσοστού αναπηρίας με συντελεστή 0,4.

40